

ЦИНІЧНІСТЬ У СИСТЕМІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ

С. О. Обіщенко

здобувач кафедри психології і педагогіки

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут»

У статті досліджується цинічність як деструктивний компонент етичного шару особистості, розглядається місце цинічності в системі ціннісних орієнтацій особистості. Наголошується, що ціннісні орієнтації відносяться до важливих компонентів структури особистості, за ступенем їх сформованості можна судити про рівень розвитку особистості. Цинічність, у свою чергу, виступає компонентом етичного шару особистості та передбачає заперечення, як загальноприйнятих цінностей, так й ігнорування цінностей внутрішнього світу окремої людини.

Ключові слова: духовність, етичний шар, моральність, особистість, цинізм, цинічність, ціннісні орієнтації.

Незважаючи на важливість вивчення проблеми цинічності особистості, в психологічній науці цієї проблемі не приділялося достатньої уваги. Більш того, опиняючись у фокусі уваги дослідників, вона більшою мірою розглядалася на абстрактному рівні, який передбачає скоріш філософські роздуми без конкретних досліджень даного явища.

Феномен цинізму як характеристики, що визначає психологічні особливості поведінки людей у певному середовищі, виникає в рамках відповідної культури в формі ідеологічної обумовленості та визначає норми життєдіяльності людей. У цьому випадку, в основі причин подібних явищ лежать трансформаційні процеси, які викликають корінні зміни у суспільному ладу та кризи, що призводять до змін у свідомості людей. Таким чином, цинізм виступає як засіб пристосування людей до нових умов існування.

Феномен цинізму як індивідуально-психологічної характеристики особистості виступає наслідком високого рівня розвитку такої особистісної риси як цинічність. В основі розвитку цинічності лежать механізми переоцінки внутрішніх цінностей та створення власних етичних орієнтирів за відсутності можливостей самореалізації особистості для підтримки внутрішньої рівноваги.

Конструктивна форма поведінки особистості з духовно виявленими орієнтирами розглядається в психології як результат залучення до загальнолюдських цінностей (В. В. Знаков, О. В. Мітіна, О. М. Леонтьєв, В. Ф. Петренко, В. Д. Шадріков); як результат особливих духовних станів, коли особистість шляхом трансценденції постигає внутрішню сутність різних сторін буття (О. І. Зеліченко, В. О. Пономаренко, Т. О. Флоренська); як джерело і результат самореалізації людини, коли вона сама починає конструювати власну особистість після

усвідомлення загальнолюдських цінностей (Г. О. Балл, С. Б. Кримський, К. Ясперс); як сакральна сутність самої людини та відображення божественної сутності (М. О. Бердяєв, Б. С. Братусь). Духовність у всіх випадках передбачає осягнення людиною внутрішніх смислів зовнішніх явищ та об'єктів, які набувають для неї цінність.

Розробка питань психології особистості з боку її етичної складової (О. М. Леонтьєв, В. А. Петровський, С. Л. Рубінштейн) призвела до необхідності виділення етичного шару особистості в складі детермінантного комплексу психологічної організації людини як суб'єкта розвитку і саморозвитку (Л. М. Попов). Цинічність розглядається як риса є одним із конкретних проявів виділеного етичного шару, що характеризує таку поведінку людини, де домінантою є її тенденція до деструктивної поведінки.

Мета даної статті полягає в дослідженні цинічності як деструктивного компоненту етичного шару особистості та в з'ясуванні місця цинічності в системі ціннісних орієнтацій особистості.

Наразі питання етичного становлення людини залишається досить проблематичним. Дослідники все частіше починають звертатися до проблеми духовно-етичного розвитку та приділяти увагу значенню морально-етичного компоненту особистості.

Цинічність виступає як риса, яка має власний психологічний зміст, співвідноситься з морально-етичним рівнем розвитку особистості та впливає на особистісні характеристики людини.

Залежно від підходу до проблеми особистості, вона набуває різного змісту. Узагальнено особистість можна визначити як багатомірну та багаторівневу систему психологічних характеристик, які забезпечують індивідуальну

своєрідність, часову та ситуативну стійкість поведінки людини.

Концепція людини як суб'єкта розвитку та саморозвитку, яка була розроблена Л. М. Поповим [5] на базі системного підходу до розуміння людини, включає два основних комплекси: просторово-часовий та детермінантний.

Просторово-часовий комплекс являє собою системно-структурну організацію людини, яка описує процеси і способи взаємодії людини зі світом та самою собою.

Детермінантний комплекс складають ті явища, що найбільш впливають на поведінку суб'єкта, його розвиток та саморозвиток. Детермінація поділяється на зовнішню, яка являє собою сукупність зовнішніх причин, що спонукають особистісну активність, та внутрішню, що визначає її суб'єктність.

За Д. О. Леонтьєвим, самодетермінація особистості проявляється, коли особистість здійснює не стільки зовнішню або внутрішню регуляцію, скільки подолання будь-якої регуляції на основі свідомого вибору [1]. В особистості є щось таке, що дозволяє їй не тільки управляти своїм характером, здібностями, ролями, але й своїми спонуканими та смислами, довільно міняти значущість та спонукальну силу різних альтернатив в ситуації вибору.

В якості однієї з головних складових внутрішньої детермінації людини виділяється її мотиваційно-особистісна сфера. Б. Ф. Ломов під мотиваційною сферою особистості розуміє всю сукупність її мотивів, які форсуються та розвиваються протягом її життя [2]. Причому ця система динамічна та змінюється в залежності від багатьох обставин. Виокремлюються мотиви домінуючі (стержньові), які міцно зберігаються довгий час, іноді все життя, саме в них, на думку Б. Ф. Ломова, проявляється спрямованість особистості. Інші мотиви менш стійкі, більш варіативні, епізодичні, мінливі, більшою мірою залежать від ситуації.

Мотиви тісно пов'язані з ціннісними орієнтаціями особистості. Цінність, ціннісні орієнтації являють собою складний психологічний феномен, що характеризує спрямованість та зміст активності особистості, та є складовою частиною системи відносин особистості, що визначає загальний підхід людини до світу, до себе та надає смисл і спрямованість особистісним позиціям, поведінці, вчинкам.

Ціннісні орієнтації відносяться до важливих компонентів структури особистості, за ступенем їх сформованості можна судити про рівень розвитку особистості. Розвинуті ціннісні орієнтації – ознака зрілості, показник міри соціальності. Стійка та несуперечлива сукупність ціннісних орієнтацій обумовлює такі якості особистості як цілісність, надійність, вірність певним принципам і ідеалам, здатність до во-

льових зусиль в ім'я цих ідеалів та цінностей, активність життєвої позиції. Суперечливість ціннісних орієнтацій породжує непослідовність у поведінці. Нерозвиненість ціннісних орієнтацій – ознака інфантилізму, панування зовнішніх стимулів у внутрішній структурі особистості.

Формування ціннісних орієнтацій зазнає ряд змін протягом життя людей. Питання подібної динаміки дуже важливе як для психологів, так й для соціологів і педагогів, адже є актуальним та значущим для визначення духовного розвитку людського суспільства. В психології вони розглядаються як механізм регуляції поведінки та діяльності.

С. Л. Рубінштейн вважав, що цінність – це значущість для людини чогось у світі [7]. В ході життя йде постійна переоцінка цінностей, що є закономірним результатом перебудовування відносин людини зі світом. Ціннісна орієнтація виявляє себе в певній спрямованості свідомості та поведінки, що проявляються в суспільно значущих справах та вчинках.

У кожного може існувати своя система цінностей, та в цій системі вони вишиковуються в певному взаємозв'язку. Звичайно, ці системи індивідуальні тому, що індивідуальна свідомість відображає свідомість суспільну. З цих позицій в процесі виявлення ціннісних орієнтацій, необхідно враховувати два основних параметра: ступінь сформованості структури ціннісних орієнтацій та зміст ціннісних орієнтацій (їх спрямованість), що характеризується конкретними цінностями, які входять до структури.

Інтеріоризація цінностей як свідомий процес відбувається лише за наявності здатності виокремити з багатьох явищ ті, які представляють для неї деяку цінність (задовольняють її потреби та інтереси), а потім перетворити їх у певну структуру в залежності від умов, близьких та далеких цілій всього свого життя, можливості їх реалізації і тому подібне. В залежності від того, які конкретні цінності входять до структури ціннісних орієнтацій, від того які поєднання цих цінностей та ступінь більшої або меншої переваги їх відносно інших і тому подібне, можна визначити, на які цілі життя спрямована діяльність людини.

Отже, ціннісні орієнтації особистості, що пов'язують її внутрішній світ із оточуючою дійсністю, складають складну багаторівневу ієрархічну систему. Система ціннісних орієнтацій є одним з найважливіших компонентів структури особистості, займаючи пограничне положення між її мотиваційною сферою та системою особистісних смислів.

В. Н. Мясіщев говорить про різноманіття відносин, що визначає різносторонність та багатство особистості, як складений синтетичний продукт історії розвитку, що потребує виокре-

млення в структурі особистості домінуючих відносин, які характеризують її спрямованість:

а) відношення людини до людей;

б) відношення її до себе;

в) відношення до предметів зовнішнього світу [3].

Система ціннісних орієнтацій визначає змістовний бік спрямованості особистості та складає основу її відносин до оточуючого світу, іншим людям, самої себе, основу світогляду і ядро мотивації життєдіяльності, основу життєвої концепції та «філософії життя». Сукупність відносин людини до світу, людей та себе й створює у своїй єдності властиву людині моральну позицію.

Г. Оллпорт вважає, що джерелом більшості цінностей особистості є мораль суспільства. Моральні норми та цінності формуються та підтримуються за допомогою зовнішнього підкріплення. Вони виступають скоріш в якості засобів, умов досягнення внутрішніх цінностей, що є цілями особистості. Перетворення засобів в цілі та зовнішніх цінностей у внутрішні Оллпорт називає «функціональною автономією», що розуміється їм як процес трансформації «категорій знання» в «категорії значущості». «Категорії значущості» виникають при самостійному усвідомленні сенсу «категорій знання», отриманих ззовні. З точки зору Оллпорта, цінність – це якийсь особистісний смисл [4].

Проблема ціннісних орієнтацій у структурі особистості – в центрі уваги «розуміючої психології». Е. Шпрангер вважав, що основою особистості є ціннісна орієнтація, за допомогою якої вона пізнає світ. Включення суб'єкта в пізнання й означає цю ціннісну орієнтацію. За Е. Шпрангером, ціннісна орієнтація особистості є продуктом загальної ціннісної орієнтації людства [9]. Це чисто духовний початок, що визначає для кожної людини розуміння світу і є похідною від загального людського духу.

Аналіз етичної складової особистості людини не може обійтися без дослідження її деструктивного компоненту, так як в етичному рівні розвитку особистості, в її поведінці виокремлюється конструктивне та деструктивне начало, яке йому протистоїть.

Однією з проблем етичного становлення особистості виступає висока ступінь представленості цинічності серед людей, як однієї з характеристик деструктивності особистості.

Цинічність виступає компонентом етичного шару (сфери) особистості та передбачає заперечення, як загальноприйнятих цінностей, так й ігнорування цінностей внутрішнього світу окремої людини. Таким чином, в цілому, цинічність відзначає такі особистісні прояви у взаємовідносинах із оточуючим світом, які харак-

теризуються як деструктивна активність суб'єкту.

Цинічність, на відміну від морального релятивізму, який надає настановлення на відносність моральних принципів, їх залежність від суб'єкту та обставин, задає установку на навмисне приниження, завідоме спрощення в інтерпретації як власних мотивів і норм поведінки, так й мотивів інших людей, установку на девальвацію принципів як таких, всієї сфери того, що сприймається як «високе», «надособистісне».

Російський психолог П. М. Устін у своєму дослідженні цинічності як морально-етичного компоненту особистості визначає цинічність як рису особистості, що виступає досить вираженим проявом деструктивного начала та має значущі зв'язки з такими особистісними рисами, як марнославство, необов'язковість, нестриманість, безпринципність, хамство, віроломність, аморальність, демагогічність та жорстокість [8].

У Російській педагогічній енциклопедії цинічність пов'язується ще із такими особистісними рисами як грубість, безтактність та безсоромність [6].

Таким чином, деструктивна форма поведінки особистості характеризується наявністю цинічності, що перешкоджає росту її духовності. Духовність у всіх випадках передбачає досягнення людиною внутрішніх смислів зовнішніх явищ та об'єктів, які набувають для неї цінність. Основна функція полягає в забезпеченні співіснування людського суспільства, його подальшого розвитку та нормального функціонування.

Заперечення загальновизнаних цінностей, невизнання внутрішнього світу іншої людини, нехтування загальнолюдськими принципами моралі, лежить в основі формування тих рис, які визначають деструктивну сторону етичної складової особистості. Цинічність як риса особистості суттєво ускладнює її самореалізацію, негативно впливаючи на здатність особистості відчувати себе суб'єктом власного життя, цілісно сприймати світ та жити сьогоденням.

Етичний шар особистості, який складається з системи рис, що представляють відношення конкретного суб'єкта до оточуючого світу, дозволяє отримати основні уявлення про його духовну орієнтацію. Етичний шар може характеризувати людину як суб'єкта поведінки з переваженням його конструктивного або деструктивного начала.

Проблема в тому, що така риса особистості як цинічність стає все більш розповсюдженою серед людей різного віку та соціальних груп. Вона є однією з форм деструктивної поведінки особистості та потребує не тільки кон-

статації її присутності в людях, але й усунення з реальної поведінки людей. Саме тому, дуже важливим є той факт, що в наш час в психологічні науки все більше уваги починає приділятися проблемам, які пов'язані з духовністю особистості та її етичними компонентами. Подібні тенденції далеко не випадкові та обумовлені тим, що існуючи серед себе подібних, людина живе і розвивається при безпосередньої взаємодії з іншими людьми. Характер же

такої взаємодії в бік конструктивного або деструктивного начала опиняється в тісній залежності від того, як буде особистість проявляти себе. В цьому відношенні, вивчення цинічності як особистісної риси, що визначає деструктивну спрямованість суб'єкта, та місця цинічності в системі ціннісних орієнтацій особистості, є одним з необхідних кілець в загальному ланцюзі досліджень психології людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Леонтьев Д. А.* Очерк психологии личности / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1993. – 487 с.
2. *Ломов Б. Ф.* Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 448 с.
3. *Мясищев В. Н.* Психология отношений. Избранные психологические труды / В. Н. Мясищев. – Воронеж : МОДЭК, 1998. – 362 с.
4. *Олпорт Г.* Личность в психологии / Г. Олпорт. – СПб. : Ювента, 1998. – 551 с.
5. *Попов Л. М.* Стратегия психолога по развитию и разрушению субъекта в условиях пространственно-временной соотнесенности / Л. М. Попов. – Казань : МАГАРИФ, 1998. – 336 с.
6. *Российская педагогическая энциклопедия* : в 2 т. / [ред.-сост. В. В. Давыдов]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1999.
7. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 720 с.
8. *Устин П. Н.* Исследование циничности – нравственно-этического компонента личности : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 “Общая психология, психология личности, история психологии” / П. Н. Устин. – Казань, 2003. – 24 с.
9. *Шайгородський Ю. Ж.* Суспільна мораль як система цінностей // Правові засади захисту особистісних цінностей та суспільної моралі: Збірник нормативних актів України / Уклад.: Ю. Ж. Шайгородський, К. П. Меркотан. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2007. – 440 с.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2012 р.